

Határövezet*

A hortobágyi és nagykunsági deportálások legfőbb **merítő bázisa** a *déli* (jugoszláv) és *nyugati* (osztrák) határ menti terület: a határsáv és a határövezet. A *határsáv* hadműveleti műtárgyak és védelmi rendszerek kiépítésének és működtetésének területi sávja, ahol a honvédelem érdekei és a katonai igazgatás szempontjai közvetlenül érvényesülnek. A *határövezet* ennek a sávnak mélységi kiterjesztésével lehatárolt terület, amelynek igazgatása a hadászati követelményekhez igazodva, korlátozza a civil lakosság mozgását és a területen lakók napi életvitelét. A közbeszéd és többnyire a hivatalos iratok is a határsáv fogalmát használják, beleértve ebbe a határövezet tágabb területét is.

Határsávot háború vagy közvetlen háborús veszély esetén szoktak kijelölni, ideiglenes intézményként, törvényi felhatalmazással. Magyarországon először a honvédelemről szóló 1939. II. tc. rendelkezett határsáv létesíthetőségéről, felsorolva az ott foganatosítható tulajdont és szabadságot korlátozó hatósági intézkedések lehetőségeit. Az 1945 után, párt-és kormányhatározatokkal létrehozott déli és nyugati határsáv sajátossága, hogy fennállása egyidős az államszocialista rendszerrel: kiépítése 1948-ban kezdődött, megszüntetésére 1989-ben került sor. Hidegháborús intézmény: kiterjedése, jellege, funkciója négy évtized alatt többször változott. Történelmi jelzőrendszerként is felfogható: változásai követték a hidegháború korának feszültségekkel teli és enyhültebb periódusait, az ország déli és nyugati szomszédjához fűződő államközi viszonyok alakulását.

Előzmények. A déli és nyugati határsáv létrehozása arra vezethető vissza, hogy a II. világháborút követő nagyhatalmi – az USA és a Szovjetunió közötti – rivalizálás néhány év alatt háborús konfliktussá mélyült, az újabb világháború kitörése a negyvenes évtized végére valóságos veszéllyé vált. A szovjet megszállási övezetek államaiban 1947-1949 között végrehajtott politikai fordulatok következtében megkezdődött a kommunista diktatúrák – proletárdiktatúrák, népi demokráciák – államrendjének kiépítése. Ennek a folyamatnak s egyúttal a háborúra készülés menetének ellenőrzésére és összehangolására létrejött a KOMINFORM, a Szovjetunió kizárólagos irányításával. A szovjet minták és diktátumok szoros követési kényszere folytán monolit tömbbé formálódott népi demokráciák a legkisebb mértékben sem törekedhettek külön utas belpolitika, államközi kapcsolat, tömbön belüli konföderáció kialakítására. A J. B. Tito vezette Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) viszont éppen ezzel próbálkozott. A KOMINFORM JKP-t elítélő 1948. június 27-i határozata ennek a próbálkozásnak a következménye. A

* Munkaközi tanulmány-részlet a *Táborlakók és családjaik. Életút-elemzések a hortobágyi zárt táborokból 1953-ban szabadult családok körében* című készülő kiadványunkból, amelynek 2014-ben várható megjelenését az OTKA publikációs keretéből (PUB-K 110152 ny. sz.) támogatásban részesítette.

Belgrád-Moszkva közötti feszültség a következő évben a nyílt szembefordulásig fokozódott: 1949. szeptember 28-án a Szovjetunió jegyzéket tett közzé, amelyben felmondta a Jugoszláviával kötött barátsági szerződést. A Magyar Dolgozók Pártjának Jugoszlávia ellenes nyilatkozatai három, illetve két napos eltolódással követték a szovjet döntéseket. 1949. április 4-én, az USA vezetésével, létrejött a nyugati hatalmak katonai szövetsége: a NATO. A KOMINFORM 1949 novemberében Jugoszláviát háborúval fenyegető, imperialista hatalommá nyilvánította. Ugyanebben az időben Magyarország és Jugoszlávia között megszakadt a diplomáciai kapcsolat. A magyar pártvezetés propagandagépezete Tito Jugoszláviája ellen fordult. A példátlanul nagy erőket mozgósító kampányt Rákosi Mátyás túlteljesítési igyekezete is motiválta: déli szomszédunk korábban legfőbb szövetségésünknek számított.

Határvédelem, műszaki határzár, déli védelmi rendszer. A közelinek vélt háborúban Magyarország kiemelten fontos hadműveleti színtérnek számított. Feltételezhető volt, hogy az ellenséges haderő délről: Olaszország és Jugoszlávia felől támadva, ékként nyomul be az országba, és elszigetelheti az Ausztriát megszállt szovjet csapatokat. A magyar politikai és katonai vezetés, szovjet utasításra, elrendelte a déli és a nyugati határ fokozott védelmét. A műszaki határzár – a védelmi határsáv – 1948 nyarán-őszén magasfigyelők és drótakadályok telepítésével, aknamezők előkészítésével kezdődött. Az egy- és kétsoros drótakadály 1949-ben, az aknásítás 1950-ben fejeződött be az osztrák és a jugoszláv határszakasz 360, illetve 630 kilométeres szakaszán. A hadműveleti objektumok létesítése, továbbra is elsősorban az ország déli határszakaszától kiindulva, Körmendtől Nagylakig terjedő szélességben, mélységi irányban Budapest határáig, a déli védelmi és erődrendszer kiépítésével folytatódott. 1952-ben több védőövezeti sávra tagolva, megkezdődött és felgyorsult az akadály- és védelmi csomópontok, vasbeton építmények (bunkerek, lőállások) és más hadműveleti műtárgyak építése. Ezzel párhuzamosan folyt az erőltetett fegyverkezés és a hadsereg létszámának gyorsított ütemű bővítése: 1952-re a hadsereg békelelétszáma meghaladta a kétszázezret, mozgósított állománya nyolcszázezerre növekedett.

Az ÁVH irányítása alákerült határvédelem a jugoszláv-magyar határ mentén, 1950. február 1.

A határőrízet szervezete. A határövezet védelme. A határok fegyveres védelmét ellátó határ vadász alakulatok 1947-től határőrsökké szervezve, a Honvédelmi Minisztériumhoz tartozó Országos Határőr Parancsnokság irányítása alá kerültek. A határőrség létszáma ettől kezdve folyamatosan bővült: 1950-1952 közötti létszáma 17-19 ezer fő között mozgott. A kiemelt védelemben részesített jugoszláviai határ mentén a csúcslétszám 6-7 ezer fő volt. Amikor a műszaki határzár (határsáv) kiépítése – a nyugati és a déli határszakasz elaknásítása – befejeződőben volt, az MDP KV Államvédelmi Bizottsága a határőrséget 1950. január 1-i hatállyal, az Államvédelmi Hatóság irányítása alá helyezte. Ezzel az ÁVH IV. főosztálya: a Belső Karhatalom és Határőrség Főparancsnoksága alatt létrejött az ún. ”zöld ávo”, Piros László vezérőrnagy, országos ÁVH- határőrparancsnok irányításával. A kilenc határőrkerület közül kettő az osztrák, három a jugoszláv határ mentén szerveződött. Az őrsök számát megnövelték. Az átszervezés – a harc (kifelé és befelé irányuló) kétfrontosságának egyensúlyba hozása jegyében – a „belső ellenség” elhárításának erősítését jelezte. A pártvezetésnek ez a törekvése fogalmazódott meg abban a jugoszláv határ menti területre kidolgozott intézkedéstervezetben, amelyet Kádár János KV-titkár és belügyminiszter terjesztett elő az MDP Titkárságának 1950. április 12-i ülésén. A 24 pontos tervezet a titkosszolgálati és rendvédelmi munka hatékonyabbá tételével egyidejűleg, a határsáv 15 kilométeres mélységű bővítését (határövezet létrehozását), a határsáv igazolvány bevezetését, és az „osztályidegenek” kitelepítését is előírta. A javasolt intézkedéseket a vezetőség elfogadta, a tervezet határozati szintre emelkedett. Az ÁVH 1950. június 1-re kijelölte a déli határsávot, június folyamán szervezetközi együttműködéssel véglegesültek kitelepítési listák, és 1950. június 23-án éjjel az ÁVH irányításával a jugoszláv határ övezetében végrehajtották a listára vett családok kitelepítését. A határsáv igazolványt július elsejétől vezették be az övezeten belül lakók számára. A határ ötszáz méteren belüli megközelítése számukra is csak engedéllyel, száz méteren belül kísérettel volt lehetséges. Övezeten kívülről hatósági engedéllyel lehetett bejutni. A bevezető utakat sorompókkal zárták le, a vasúti szerelvényeket a bemenet előtti állomáson átvizsgálták. A határhoz közeli nagy lélekszámú városokat, vasúti csomópontokat – pl. Szegedet, Nagykanizsát – az övezeten kívül hagyták. Ezek a városok, közvetlen vonzáskörzetük jelentős részétől elvágva, így is elszigetelt helyzetbe kerültek, rend- és államvédelmi ellenőrzöttségük tekintetében státusuk nem sokban különbözött az övezeten belüli településektől. Az ÁVH javaslatára a határsávot 1952-ben az osztrák határ mentén is kiterjesztették. Augusztus 1.-től 15 kilométeres mélységben itt is létrehozták a különleges igazgatási státusú határövezetet. A határ menti osztályellenség listájára vett családok pusztai táborokba deportálásának második nagy hulláma tehát 1952-re esett, és főleg a nyugati határsáv családjait sújtotta. Az ország déli és nyugati határszakaszainak több mint ezer kilométeres sávjába 321, illetve 191 település került, megyéenként és járásonként az alábbi megoszlásban:

Déli határsáv

Járás Megye	Települések száma
letenyei	31
nagykanizsai	12
lenti	57
Zala	100
barcsi	28
csurgói	17
nagyatádi	6
Somogy	51
mohácsi	25
sellyei	35
siklósi	50
villányi	21
Baranya	131
bajai	10
bácsalmási	9
kiskunhalasi	3
Bács-Kiskun	22
makói	3
szegedi	14
Csongrád	17
Összesen	321

Nyugati határsáv

Járás Megye	Települések száma
csornai	20
kapuvári	15
mosonmagyaróvári	15
soproni	30
Győr-Sopron	80
kőszegi	20
szombathelyei	20
körmendi	41
szentgotthárdi	30
Vas	111
Összesen	191

Mosonmagyaróvár, Szentgotthárd, Szombathely, Nagykanizsa, Szeged, Makó mentesült, Sopron, Kőszeg, Mohács határövezetbe került.

Élet a határsávban. A határövezet kiürítése. A határ közeli községekben lakó családok napi életvitele a háború előtt megszokotthoz képest már az első két békeévben sem volt zavartalan. A határok közötti mozgás korábban is engedélyhez kötött volt: kettős birtokosi, határszéli úti igazolvány, alkalmi úti lap kellett hozzá. Az átjárás ennek ellenére az ott élők mindennapjaihoz tartozott. Működött a kettős birtokos rendszer, a családi-rokoni kapcsolatok fenntarthatók voltak. A határ közeli élet gazdaságilag is inkább előnyt, mint hátrányt jelentett a lakosok számára. A kishatárforgalom a háború után újra indult ugyan, de fenntartását a határ mindkét oldalán korlátozni igyekeztek. A rokoni és üzleti kapcsolatok alakulását mindkét oldalon egyre több adminisztrációs feltétel nehezítette. A magyar hatóságok a csere- és áru felvásárlási ügyletek felszámolására törekedtek. 1946-47-ben – az osztrák határ mentén elsősorban – intenzív kampány folyt „csempészet” ellen. A kettősbirtokosok gazdálkodását a határon innen is, túlról is igyekeztek előnytelen helyzetbe hozni. A többé-kevésbé elviselhető határ menti élet 1948-tól – a háborús állapot beálltától fogva – traumatizálódott.

Felsőcsatár. Sorompó, drótháló, aknafajták – Rekonstruált műszaki zár Góják Sándor egykori határőr-szakaszvezető *Vasfüggöny-Múzeumában*.

A határsértők fortélyait demonstráló tárgy az apátistvánfalvai *Határőr-múzeumban*. Az előző kép láttán: az ellenségnek őzlábakon sem lehetett sok esélye...

A határzár kiépülésével az átjárás minden korábbi lehetősége megszűnt, csak szökni lehetett, súlyos büntetés terhe mellett. (A közbeszéd és a büntetőjogi szakzsargon „bokorugróknak” nevezte a sikertelenül próbálkozókat.) Magyarország 1948. december 1.-vel felmondta az Ausztriával kötött határforgalmi szerződést. A kettősbirtokosság megszűnt. Máról-holnapra kémgyanús helyzetbe keveredhettek azok, akiknek jugoszláviai vagy nyugati kapcsolatuk, kötődésük is volt. Az 1946-1947-es áttelepítésből kimaradt (sok esetben visszaszökött) baranyai és bácskai németek üldözése folytatódott. Otthonaikat – kis értékű csereingatlanok fejében – többnyire a szlovákiai magyar „telepeseknek” utalták ki. A határ közeli gazdálkodásnak szorosan igazodnia kellett a honvédelmi követelményekhez. A

birtokok megközelíthetőségét és használatát korlátozták. Az aknásítás és a hadműveleti műtárgyak elhelyezése miatt a gazdák, ingatlantulajdonosok birtokcserékre, földfelajánlásokra kényszerültek. A sok esetben ellenérték nélküli kisajátítás, az előnytelen tagosítás, a termelést korlátozó előírások (pl. legeltetési tilalom, alacsony növésű növények termesztési kötelezettsége), a terményértékesítés nehézségei a magángazdálkodást kilátástalan helyzetbe hozták. A politikai vezetés szempontjából mindinkább úgy látszott, hogy a védelmi és gazdálkodási érdekek közötti feszültségek feloldására a magánbirtokok és a magántulajdonú kisipar, kiskereskedelem kizárólagos állami és szövetkezeti tulajdonba kényszerítése nyújt megoldást. A határsáv kiterjesztésére (övezet létrehozására) irányuló 1950. áprilisi MDP-titkársági intézkedési terv a kollektivizálás felgyorsítását is szorgalmazta. A tulajdonbiztonság felszámolódásához a személyi szabadság és jogbiztonság fokozódó veszélyeztetettsége társult. A határövezetben különösen ügyeltek arra, hogy a „régí” tisztségviselők leváltása következetesen megvalósuljon. A háborús hiszterizálás országos ügyei: a jugoszláv kémhistóriával színezett Rajk-per (1949), a klerikális reakció és a kulákság ellen 1949-1950-ben felizzított kampányok az ellenségtől elválasztó zónában különös jelentőséggel érvényesültek. A rendvédelmi erők túlreprezentáltsága, a járőrszolgálat sűrítése ellenére romlott a közbiztonság. Délen a műszaki zár kiépítését provokációk, átlövések, betörések zavarták, s a nyugati határszakaszon is voltak – olykor fegyveres összetűzésbe torkolló – atrocitások. A kémek, kollaboránsok, szabotőrök felkutatására és közömbösítésére indított hajszák közepette szorongással terhelődött meg a családok normális életvitele. A határövezet hadműveleti területté alakításához a megerősített határőrségnek, a rendvédelmi és a velük együttműködő politikai és igazgatási szervezeteknek területre, infrastruktúrára, ingatlanokra, sajátos igényeket kiszolgáló gazdasági háttérre volt szükségük. A területhasználat funkcióváltása a civil lakosság ritkítását, folyamatos feszélyezését, az övezet részleges kiürítését feltételezte. A déli határsáv teljes hosszát érintő 1950. június 23-i deportálás – egyúttal a hortobágyi-nagykunsági zárt táborrendszer megalapozása – a pártvezetés áprilisi határozatának teljesítéseként, ebbe az évek óta folyó *kiürítési folyamatba* illeszkedik. A párt államvédelmi elithadseregének mozgósításával megvalósított katonai akció volt. A koreai háború előtti napokra időzített deportálás hadműveleti jellegére utal, hogy az érintett családfő, s ahol erre mód volt, a helyi tanácsi előljáró előtt felolvasott *Véghatározat* megfogalmazói a világháború kitörése előtti hónapokban hozott 1939-es honvédelmi törvényre hivatkozva jelölték meg a bevagonírozás „jogi” alapját. Az MDP Titkárságának 1950. július 26-i ülésén Zöld Sándor – az időközben Kádár János örökébe lépett belügyminiszter – összegezte az áprilisi határozatok végrehajtását és azok sorában a déli határsáv bővítést követő tisztogatásokat: „1950. június 22-én... a legveszélyesebb 2446 személyt – családjaikat is beleértve – az Államvédelmi Hatósággal karöltve áttelepítettük az ország belsejébe, Hajdú-Bihar és Szolnok megye területére, mint kényszerszertartózkodási helyre.” (A mozgósítás 22-re esett, a családokhoz 23-án éjjel zörgettek be a hatóságok – S. J.) „A kijelölt határsávban – olvasható ugyanitt – ...894 szerzetest és apácát június hó 8-án az ország belsejében lévő különböző kényszerszertartózkodási helyre telepítettük az Államvédelmi Hatósággal együtt.” „...a magánszektorban lévő vendéglátó

ipari üzemek engedélyének felülvizsgálata megtörtént és az Államvédelmi Hatóság a megbízhatatlanoktól az engedély megvonására a javaslatot megtette.” Az engedélyek megvonása valószínűleg kevés vendéglőst érintett: táborlistáink szerint nagy részüket június 23-án már kitelepítették. A lakosságritkítás és a preventív jellegű megfélemlítés a déli és nyugati határszakasz mentén 1953. kora nyaráig folytatódott, és 1951-1952-ben a sávon kívüli Szegetet és Nagykanizsát is sújtotta.

A határvédelem változásai 1953-1956 között. Határsáv a „cikk-cakk-politika” éveiben, a visszaáramlás nyomása alatt.

A Sztálin halálát követő, bizonytalanságokkal terhelt politikai irányváltás megtörte a déli védelmi rendszer kiépítésének tervezett menetét. Az építés ugyan hivatalosan 1955 júliusáig folyt, az erősítési munkákkal azonban már 1953 nyarán gyakorlatilag felhagytak, az építőzászlóaljok tevékenységét főként karbantartásra korlátozták. A tervezetthez képest a rendszer nyolcvan százaléka valósult meg, hadtörténészek egybehangzó megítélése szerint meglehetősen idejét múlt technológiával és stratégiai megoldásokkal. Háború esetén – „élesben” – valószínűleg csődöt mondott volna. A rendszer kiépítése 1955 nyaráig hét milliárd forintba került, s ugyanennek az évnek a második felében már a visszabontás és felszámolás költségei terhelték az állami költségvetést. A szovjet-jugoszláv – s ennek nyomán a magyar-jugoszláv – kapcsolatok normalizálódásával, 1955 őszén megkezdték a határzárak feloldást. Az aknamentesítés és a drótakadályok eltávolítása 1956 tavaszán mindkét határszakaszon beindult, s márciusban Jugoszláviával szemben a határövezet (sáv) megszüntetésére is kormányrendeletet hoztak. Délen csak a közvetlen határmegközelítési korlátozás maradt: 50 méteren belül járőrrel, 500 méteren belül hatósági engedéllyel lehetett tartózkodni. A nyugati határ mentén maradt a 15 kilométeres övezet, s a sorompókat és a járműellenőrzés rendszerét is fenntartották. A határőrizet szervezete és működése is változóban volt. Nagy Imre kormánya 1953 nyarán az Államvédelmi Hatóság, mint önálló, a pártvezetésnek közvetlenül alárendelt, szervezet megszüntetéséről határozott. A határozat azonban nem került nyilvánosságra. Az ÁVH csak 1956 januárjában, az MDP KV Politikai Bizottsága fél évvel korábbi döntését követve, tagolódott be a Belügyminisztériumba, a minisztérium I. – államvédelmi – és III. – határőrség, belső karhatalom – főcsoportfőnöksége alá rendelten. A párt ökleként aposztrofált hatóság ütőképességének mindennapokban érzékelhető gyengülését az 1953-1956 közötti években elsősorban nem a szervezeti változások okozták. Sokkal inkább az ún. „cikk-cakk- politika” (Kádár János meghatározása 1957-ben), amelynek következtében, az ÁVH megítélése, korlátozása, revitalizálása a politikai erőviszonyok változásainak függvényében – továbbra is éber figyelemmel Moszkva jelzéseire – havonta-félévente eltérően alakult. Az általános elbizonytalanodás az államvédelmi határőrizet terén is érzékelhető volt. A „zöld ÁVO” ugyan továbbra is funkciójában maradt, de a háborús feszültség enyhülésével az őrsök száma csökkent, a járőrözés ritkult, intézkedési területe szűkült, s működését a bonyolultabbá vált függelmi viszonyokhoz kellett igazítania. A déli és nyugati határ – immár felpuhuló – sávja ugyanakkor továbbra is feszültséggel terhelt övezet

maradt: ezúttal főként a kiürítéssel ellentétes folyamatok: az időnként inkább engedélyezett, máskor inkább korlátozott *visszarendeződés* és a nehezen karban tartható *visszaáramlás* miatt. A Nagy Imre-kormány MDP PB 1953. július 22-i határozatát követő rendelete (július 24.) a politikai elítéltek tízezreit amnesztiában részesítette. A rendelet a hatóságokat az internáló és kitelepítő táborok felszabadítására kötelezte. A hortobágyi és nagykunsági táborokat október 31.-ig kellett felszámolni: 2524 család, 7244 személy hagyhatta el a táborokat. Ugyanekkor – szeptember 30.-i határidővel – szabadultak az alföldi, heves megyei községek kulákportáira száműzött budapesti családok is, összesen 12748 személy. Ezen felül a politikailag nem kívánatosak, prostituáltak, kihágási ügyben letartóztatottak: a rendőri-közigazgatási büntető eljárások – nagy deportálási hullámokon kívül eső – áldozatainak ezrei hagyhatták el kényszerű tartózkodási helyüket, s a bírósági ítéletek felülvizsgálata is megkezdődött. Szinte egyik hónapról a másikra az állampolgári nyilvántartásokból kiiktatott, büntetésük kezdetén minden azonosságukat igazoló irattól megfosztott emberek tömegei mozoghattak az országban. Egyetlen hivatalos papírral: a szabadulást igazoló hatósági végzéssel rendelkeztek. Jórészt miattuk vált szükségessé 1954-ben a személyazonossági igazolvány bevezetése. Az 1953 nyarán kezdődött változások megfordították a hatósági lakosságmozgatás domináns irányait. Az Alföld, mint a kitiltottak, rendőri felügyelet, őrizet alá helyezettek befogadó – s ilyen vonatkozásban a *feltöltődés* – helye, hónapok alatt a kiürülés térségévé alakult át. A déli és nyugati határszakaszok környéke, mint az 1949-1953 közötti kiürítés egyik kiemelt akcióterülete, 1953-1956 között a visszaáramlás nyomása alá helyeződött. Visszaigyekeztek a – jórészt határsávból deportáltakkal feltöltött – alföldi táborokból, a táborokon kívüli kényszertartózkodási helyekről, internálásból, előzetes fogva tartásból. Sok esetben a visszautat választották azok is, akiket nem hatósági végzés, hanem a folyamatos fenyegetettség: a szomszédok elhurcolása, a tulajdonosi státusz – határ mentén fokozott – veszélyeztetettsége és a napi életvitelre nehezedő stressz űzött el a határsávból. Magyarországra is begyűrűzött a posztsztálini „olvadás” (Ilja Ehrenburg). A bomlásnak indult termelőszövetkezetek és a magángazdaságok visszavehetőségének reménye tömegeket vonzott vissza. A határövezet azonban továbbra is zárt terület maradt. Visszatérésre *hivatalosan*, még a jugoszláv határszakaszon is, csak 1956 nyarától volt lehetőség. A táborokból, internálásból, rendőri őrizetből szabadulók olyan hatósági végzést kaptak kézhez, amely – egyéb letelepedési korlátozások mellett – az otthonaikba visszatérést is tiltotta. A táborok felszámolása még tartott, amikor Erdei Ferenc igazságügyi miniszter Molnár Erikhez, a Legfelsőbb Bíróság elnökéhez intézett átiratában (1953. szeptember 16-án) határozottan védelmébe vette a kitelepítések „dolgozó nép akaratával” egyező jogosságát, s az időközben kialakult tulajdonviszonyok maradéktalan fenntartását javasolta. A keményvonalas visszarendeződés felé mutató álláspontok ugyanakkor mégiscsak a pártvezetés frakcióharcainak erőterében formálódtak tovább, s ennek alakulása a sztálini időköt idéző, naprakész érzékenységgel igyekezett követni a moszkvai erőterek változásait. A politikai vonalvezetés „cikkcakkosodása” folytán a helyi végrehajtás szervezetei: a tanácsok, téeszcsék, tömegszervezetek, olykor még a

rendőri és államvédelmi kirendeltségek is, ki- kisiklottak a szoros irányítás és ellenőrzés alól. A traumatizált határsávra különösen jellemzőek voltak ezek a kisiklások: az átrendeződésre hajló engedékenységek és a maradéktalan visszarendeződés végletei között azonosítható esetlegességek. A határövezetbe nem lehetett visszaköltözni. A kitiltottak többsége mégis haza igyekezett. Rokonoknál, ismerősöknél húzták meg magukat, többnyire a tiltott terület peremvidékének községeiben, városaiban. A határsáv igazolvány megszűnt. Állandó ki- és belépési engedélyre (a személyazonossági igazolványba beütött pecsét formájában) csak az övezeten belül lakók voltak jogosultak. Egyszeri engedélyt a kintiek – az egykori határsávlakók is – igényelhettek, amit vagy megkaptak, vagy nem. Voltak, akik – olykor a határőri szemhunyaszt kihasználva – rendszeresen beszökdöstek falujukba, ezt-azt (kisebb ingóságokat, gyümölcsöt) magukhoz véve, de legfőképpen azért, hogy az otthonukba költözött új tulajdonos lelkiismeretét ébresztgessék. A helyi hatóságok többnyire keményen felléptek ellenük, esetenként túrték látogatásaikat, s arra is volt példa, hogy a községi előljáróság tett lépéseket visszafogadásuk érdekében. A déli és nyugati határ teljes hossza végül az 1956-os forradalom heteiben szabadult fel. A deportált, kitiltott és elmenekült családok közül sokan ekkor kezdtek új életet a határsávban, kifosztott birtokaikon, lelakott házaikban.

Súlyponteltolódások: 1957-1961. A határzár modernizálása – az övezet lepusztulása. A határövezet megszüntetése. A határsáv felszámolása.

Határnyitás. A műszaki zászlóaljok a határzár utolsó aknáit 1956 októberében, a forradalom kitörése előtti napokban hatástalanították. A következő hónapokban tízezrek menekültek Ausztriába és Jugoszlávián át a szabadabb világba. A forradalom leverésében segédkező Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1957 februárjában Jugoszlávia felé visszaállította a határövezetet. Ausztria felé az övezetet továbbra is fenntartva, a Kormány márciusban elrendelte a határ műszaki lezárását. Ezen a határszakaszon a következő hónapokban megkezdődött az újjraaknásítás. Az év közepére a vasfüggöny újra leereszkedett az ország déli és nyugati határai mentén. A következő években az ÁVH visszaszorításával párhuzamosan a határőrzést – ténylegesen is – a honvédség határőr alakulatai látták el. A határsávon belül lakók saját övezetükben szabadon mozoghattak. Kívülről a belépés engedélyköteles volt. A határsáv közeli falvak és városok lakói, állandó határmegközelítési engedélyt kaphattak, amennyiben napi életvitelük (pl. munkahelyre, piacra járás végett) övezeten belüli településhez kapcsolódott. Az 1956-1957-ben visszaköltözött családok visszavásárolhatták (voltak, akik visszakapták) házaikat. A tszcs-k felbomlása után saját egykori birtokaikon vagy azok közelében – ugyancsak többnyire visszavásárlás vagy -bérlés után – gazdálkodni kezdhettek. Jelképes összegű kártérítésben is részesülhettek ingatlanaik elvesztése fejében. Két-három év múltán itt érte őket a kollektivizálás újabb hulláma. Sokat közülük az újabb menekülés kényszere is. A „volt kulákokat” (is) újabb tortúrák réme elé állító kulákkampány beindítása inkább csak fenyegető jelzéseként, a politikai nyomásgyakorlás végett vetődött fel. A kollektivizálás ezúttal – a kiemelt ellenségre összpontosítás mellőzésével – totális jellegű volt, a

paraszság és a nemcsak földművelésből élő vidéki tulajdonososztály egészét átfogta. Az újabb – főleg fiatalokat érintő – kiözönlés a faluról a normalizálódás megindulását törte derékba a másfél évtizeden át traumatizált határövezetben. Depresszív állapotok rögzülésének alapjait vetette meg a határ menti térségekben. A napi életvitel veszélyeztetettsége ugyanakkor múltóban volt. Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján, a hatvanas évtized elején a határvédelem súlypontja a nyugati határszakaszra összpontosult.

Detente és konszolidáció: élet az osztrák-magyar határ mentén.

UAZ terepjáró a határőrség szolgálatában
Goják Sándor felsőcsatári Vasfüggönymúzeumában.

A határ közeli közlekedés – a hidegháború konvergens (*detente*) korszakának kibontakozásával párhuzamosan – főként a déli határszakasz mentén, folyamatosan liberalizálódott. A védelem a határzár brutális megoldásainak kiküszöbölésére, műszaki korszerűsítésre törekedett. A déli határövezetet 1960-ban 5-8 kilométeres mélységűre szűkítették, majd 1965-ben politikai bizottsági döntés született az övezet megszüntetéséről. 1968-ban a nyugati határövezet szelektív – 4-12 kilométeres mélységű – szűkítése is végbement, Sopron benn hagyásával. Az övezetet 1969-ben megszüntetve, egységesen két kilométeres sávra szűkítették, ez 500 méteres mélységig engedélyköteles volt. Később ebben a sávban is sűrűbb járőrözéssel oldották meg az ellenőrzést. (A járőrszolgálat ellenőrzési körzete a nyugati határ mentén 20 kilométeres mélységig terjedt.) A határok műszaki zárását a hatvanas években gyengeáramú jelzőrendszerrel oldották meg. 1964-től az osztrák határ mentén is elektromos áram váltotta fel az aknazárat.

A korszerűsítési törekvésekkel párhuzamosan a nyolcvanas évek vége felé többször felmerült az elektromos jelzőrendszer felszámolása, amelynek funkcionális haszna nem állt arányban karbantartásának költségeivel, s a környezetre is káros hatással volt. A rendszer – a vasfüggöny – lebontása a rendszerváltozás kezdetén, Németh Miklós miniszterelnöksége alatt, 1989 tavaszán kezdődött meg, és augusztus elejére befejeződött. A határövezet a hatvanas évek vége óta folyamatosan spiritualizálódott. De nyomai: a napi életvitel láthatatlan vonalon belüli lefojtottsága és perspektívatlansága máig érzékelhetők a határ menti tájon.

Saad József